

“Om de grotermaking van de natie, haar taal, haar denken, haar zeden”. De verbeelding van ‘Groot-Nederland’ in E.C. Pienaar’s bloemlezing Dichters uit Zuid-Afrika (1917)

Ulrike Burki

“For the Enlargement of the Nation, its Language, its Thinking, its Morals”. The Imagination of ‘Greater Netherlands’ in E.C. Pienaar’s Anthology Dichters uit Zuid-Afrika (1917)

In the late summer of 1917 literary scholar E.C. Pienaar published Dichters uit Zuid-Afrika, an anthology of contemporary South-African poetry, aimed at a ‘Groot-Nederlands’ (Greater Netherlands) reading public. Through the lens of cultural transfer, this article examines Pienaar’s anthology as a form of conspicuous cultural planning that sought to construct a Greater Netherlands cultural space. Published during World War I, the anthology sought to reinforce the Dutch and Flemish interest for Afrikaans poetry, thus strengthening linguistic and cultural ties. By examining Pienaar’s editorial strategies, as well as the dissemination and reception of the anthology, this study explores how Dichters uit Zuid-Afrika contributed to debates on linguistic and cultural autonomy within the wartime context.

1. Inleiding

In het najaar van 1917 verscheen *Dichters uit Zuid-Afrika*: een bloemlezing met Afrikaanstalige poëzie, die zich expliciet richtte tot een ‘Groot-Nederlands’ publiek, wat in deze context zoveel betekende als een leespubliek van Nederlanders, Vlamingen en Zuid-Afrikanen. De samensteller van de bundel was de Zuid-Afrikaanse letterkundige Eduard Christiaan Pienaar, die tussen 1914 en 1919 in Nederland verbleef en zich daar volop engageerde in de ‘Groot-Nederlandse’ beweging (Pont, 1935). In de inleiding van zijn bundel sprak Pienaar de wens uit dat zijn bloemlezing de Nederlandse en Vlaamse belangstelling voor de Zuid-Afrikaanse taal en dichtkunst verder zou aanwakkeren en de relaties tussen de ‘Dietsche stambroeders’ zou versterken.

Daarmee paste de bloemlezing goed in een bredere ‘Groot-Nederlandse’ begeestering die tijdens de Eerste Wereldoorlog aan momentum won. Ten grondslag daaraan lag de idee van een bijzondere talige en culturele verwantschap tussen de ‘Dietsche volkeren’ – oftewel: tussen de volkeren die zich in het Nederlands of in een dicht aan het Nederlandse verwante taal uitdrukken. Concreet werd dan vooral gekeken naar Vlaanderen (vaak met inbegrip van Frans-Vlaanderen), Nederland, Zuid-Afrika en in sommige

gevallen ook naar Nederlands-Indië. De voorstanders van het Groot-Neerlandisme wilden de culturele, politieke en economische betrekkingen tussen al deze volkeren stimuleren, met het oog op de vestiging van een stevig ‘Dietsch verbond’.¹

Vooraf in Nederland werden er in deze periode verschillende organen opgericht die zich inzetten voor een culturele toenadering tussen de ‘Dietsche naties’. In 1915 werd bijvoorbeeld *Dietsche Stemmen* opgericht, een tijdschrift met in de redactie Nederlanders, Vlamingen en Zuid-Afrikanen. En in 1916 richtte dezelfde groep het weekblad *De Toorts* op, dat eveneens een ‘Groot-Nederlands’ programma verdedigde, maar zich meer toespitste op cultuur en letterkunde. Beide bladen kwamen vanaf 1917 bovendien onder het beheer van de *Dietsche Bond* – een nieuwe culturele en politieke vereniging die zich inzette voor de ‘Dietsche stambelangen’. Illustratief voor de ‘Groot-Nederlandse’ retoriek die tijdens de Eerste Wereldoorlog in zwang raakte, is bijvoorbeeld de onderstaande passage uit het redactioneel in het allereerste nummer van *De Toorts*:

Bij alle leden van den Nederlandschen Stam, willen wij de overtuiging ingang doen vinden dat het behartigen van elkaars ideële belangen ook noodzakelijkerwijs het dienen is van elkaars economische belangen en dat een krachtige Nationale opbloei van de verschillende onderdeelen gepaard gaande met het besef, dat wij samen in de wijde wereld vormen een engeren kring van saamhoorigheid, niet alleen op geestelijk, maar ook op stoffelijk gebied voor onze Volkeren, den Dietschen Stam van onschatbare beteekenis zal zijn (Anoniem, 1916: 3).

Nu kwam de idee van “saamhoorigheid” tussen Vlaanderen, Nederland en Zuid-Afrika niet zomaar uit de lucht vallen. Ook voor de oorlog waren er al verschillende verenigingen actief die zich op het Groot-Neerlandisme richtten. De bekendste daarvan zijn wellicht het Algemeen-Nederlands Verbond (ANV) dat in 1895 werd opgericht en de Nederlandsch-Zuid Afrikaansche Vereniging (N.Z.A.V.), die zelfs al sinds 1881 actief was. Maar de oorlog zorgde er wel voor dat het Groot-Neerlandisme zich verder ging organiseren in verenigingen en periodieken en dat nu, behalve culturele doelen, ook de sociaal-politieke belangen van internationale samenwerking werden benadrukt.

Dat laatste heeft enerzijds te maken met de toegenomen emigratie van Vlamingen en Afrikaners naar het neutrale Nederland en anderzijds met het verdere aanscherpen van de intra-nationale emancipatiebewegingen in Vlaanderen en Zuid-Afrika. Voor Vlaanderen waren er in de ‘Groot-Nederlandse’ beweging bijvoorbeeld volop connecties met het activisme:

de geradicaliseerde strekking binnen de Vlaamse beweging, die ijverde voor Vlaamse politieke autonomie (De Wever, 1997). En voor Zuid-Afrika hechtte de ‘Groot-Nederlandse’ beweging zich aan de Tweede Afrikaanse Taalbeweging, die pleitte voor de erkenning van het Afrikaans als officiële onderwijs- en bestuurs taal in Zuid-Afrika.

Daarmee kwam de ‘Groot-Nederlandse’ beweging meteen ook in de interessesfeer te liggen van het Duitse Rijk. Het aanwakken van ‘Groot-Nederlandse’ sentimenten was volgens Duitse propagandisten een uitstekende manier om de vijandige naties intern te ontwrichten. In Vlaanderen gaf de ‘Groot-Nederlandse’ beweging immers nog een impuls aan de anti-Franse sentimenten in de Vlaamse beweging. En in Zuid-Afrika vergrootte ze de kloof tussen de Afrikaanstalige bevolking en het Britse bestuur. Vanuit het Duitse propagandabestuur werd dan ook volop opgeroepen om ‘Groot-Nederlandse’ initiatieven zo veel mogelijk te steunen (Wils, 2014: 152-153).

Kortom: *Dichters uit Zuid-Afrika* verscheen in een context die onder ideologische hoogspanning stond. De inzet van deze bijdrage is om te onderzoeken hoe Pienaars bloemlezing in deze context functioneerde. Zoals gezegd presenteerde de bundel zich als een “bloemlezing voor Groot-Nederland”. Maar wat betekent dat precies? Hoe verbeeldt deze bloemlezing de ‘Groot-Nederlandse’ ruimte? En welke relatieve positie is daarbinnen weggelegd voor de ‘Dietsche stambroeders’ Nederland, Zuid-Afrika en Vlaanderen?

2. *Dichters uit Zuid-Afrika* als een vorm van cultural transfer

Om te onderzoeken hoe *Dichters uit Zuid-Afrika* in deze transculturele ‘Groot-Nederlandse’ ruimte circuleerde, biedt het concept ‘cultural transfer’ goede aanknopingspunten. De term werd in de late jaren 1980 gemunt door de Franse literatuurwetenschappers Michele Espagne en Michael Werner en omvat een kritiek op de nogal statische wijze waarop tot dan toe werd gekeken naar de circulatie van cultuurobjecten over nationale of culturele grenzen heen. Werner en Espagne betogen dat transculturele circulatie geen eenzijdige overdracht is van een vastomlijnde broncultuur naar een – al even vastomlijnde – doelcultuur. Het is daarentegen een proces van wederzijdse uitwisseling en beïnvloeding, waarbij voortdurend betekenisverschuivingen optreden (Werner en Espagne, 1985; Espagne, 1999). Het concept ‘cultural transfer’ vraagt dus aandacht voor de dynamische wijze waarop cultuurobjecten (in dit geval: literaire teksten) circuleren. Een literaire

tekst die in een andere omgeving terechtkomt, wordt getransformeerd en geherinterpreteerd. En het is dan ook van cruciaal belang om bij het bestuderen van die transferprocessen de culturele, politieke en sociale context mee in beschouwing te nemen (Vanasten, Roland, Gonne en Smeyers, 2022: 25).

De voorbije vier decennia is die context-betrokken visie op culturele circulatie breed geaccepteerd en ingezet binnen de cultuur- en literatuurwetenschappen. Van recenter datum is evenwel de aandacht voor de rol van ‘agency’ binnen die transfer-processen. Onderzoekers besteden toenemend aandacht aan de rol van culturele bemiddelaars (of ‘cultural mediators’), waaronder vertalers, maar ook redacteurs, uitgevers en andere personen (of in sommige gevallen ook instituties) die de transculturele circulatie van literaire teksten aansturen (Brems, 2014: 1380-1381; Schmale, 2023). De nadruk ligt dan op de bemiddelingsstrategie, toegepast door een culturele bemiddelaar, die handelt in lijn met zijn/haar/hun normen, waarden, doelen en verwachtingspatronen. Maar daarbij mogen we niet uit het oog verliezen dat de culturele bemiddelaar zelf ook beïnvloed wordt door de sociaal-culturele context waarin die werkt (Meylaerts, 2008; Hermans, 1996: 27; Lobbes en Gonne, 2014: 1249).

Die focus op agency is relevant voor een analyse van E.C. Pienaars bloemlezing. Meer nog dan andere literaire genres dragen internationale bloemlezings immers de sporen van (trans)culturele bemiddeling: ze omvatten een weloverwogen selectie aan literaire teksten en die selectie wordt vervolgens toegelicht en gelegitimeerd in allerlei parateksten (zoals voorwoorden, inhoudstafels, inleidingen etc.).² Of zoals de vertaalwetenschappers Teresa Seruya, Lieven D’huls, Alexandre Assis Rosa en Maria Lin Moniz (2013: VII) betogen in hun inleiding bij de verzamelband *Translation in Anthologies and Collections*:

As conspicuous forms of cultural planning and intercultural exchange processes, anthologies and collections are [...] well-known gateways for the introduction of foreign literary and non-literary texts and subjects to a target culture.

In deze bijdrage wil ik betogen dat Pienaar de bloemlezing inderdaad gebruikte als een vorm van culturele planning. Via een weloverwogen presentatie van de Afrikaanse poëzie aan een leespubliek van ‘Groot-Nederlanders’, probeerde hij de internationale relaties binnen het ‘Groot-Nederlandse verband’ in pro-Afrikaanse zin te beïnvloeden. Niet voor niets kreeg dit project de titel *Dichters uit Zuid-Afrika. Bloemlezing voor Groot-Nederland*. En ook in zijn inleiding sprak

Pienaar zeer duidelijk de wens uit dat deze bundel in Nederland belangstelling zou opwekken voor de Zuid-Afrikaanse cultuur en zo zou bijdragen aan de bestendiging van 'Groot-Nederland'.

In wat volgt zal ik eerst wat uitgebreider ingaan op E.C. Pienaars status als culturele bemiddelaar en op de inhoud van zijn bloemlezing. Daarna zal ik het transculturele discours analyseren waar de bundel zich van bediende. Ik zal daarbij voornamelijk focussen op de parateksten die Pienaar voorzag, zonder daarbij evenwel uit het oog te verliezen dat die betrekking hebben op een weloverwogen corpus aan literaire teksten. Ten slotte sta ik nog even stil bij de distributie en receptie van de bloemlezing.

3. E.C. Pienaar als culturele bemiddelaar

E.C. Pienaar werd op 13 december 1882 geboren in het Zuid-Afrikaanse district Potchefstroom. In februari 1899, op zestienjarige leeftijd, werd Pienaar soldaat in de Tweede Afrikaanse Boerenoorlog, waar hij onder het commando vocht van Piet Cronjé. In februari 1900, tijdens de Slag bij Paardeberg, werd hij gevangengenomen en naar Sint Helena gestuurd. Na zijn vrijlating in 1902 ging hij voor onderwijzer studeren in Stellenbosch en in 1911 ging hij daar aan de slag als lector Nederlands aan het Victoria College (Pont, 1935).

Zijn leven nam een beslissende wending toen hem in 1913 de 'Hertogbeurs' werd toegekend. Die beurs kwam er op initiatief van de invloedrijke politicus en taalactivist James Barry Munnik Hertzog en de N.Z.A.V. (Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging) en was bedoeld om getalenteerde Afrikaanse studenten in de gelegenheid te stellen een doctoraatsstudie te volgen aan een Nederlandse universiteit.³ In de zomer van 1913 verhuisde Pienaar naar Utrecht, waar hij Nederlandse taal en literatuur studeerde aan de universiteiten van Amsterdam en Utrecht. Het resultaat van die studie, een proefschrift over de *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse taalbeweging*, verscheen in 1919 bij de Nederlandse uitgeverij J.H. de Bussy.

Tijdens zijn studie in Nederland liet Pienaar zich geregeld opmerken in 'Groot-Nederlandse' kringen. Zo stelde hij het hoofdstuk over Zuid-Afrika samen voor het *litteratuur overzicht* van Douwe Wouters' educatieve bloemlezing *Neerlandia* en bewerkte hij het hele boek voor Zuid-Afrikaanse scholen (Wouters, 1915). Bovendien verschenen er geregeld bijdragen van zijn hand in *Dietsche Stemmen* en *De Toorts*: de hier al eerder genoemde tijdschriften die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog inzetten voor de 'Groot-Nederlandse stambelangen'. En in de lente van 1917 hield hij een lezing op de algemene vergadering van de N.Z.A.V., die getiteld was: *De toekomstige volkstaal van Zuid-Afrika. Engels, Nederlands*

of Afrikaans?. Een gedrukte versie van die lezing verscheen op 15 juni 1917, als bijvoegsel bij *Hollandsch Zuid-Afrika*: het ledentijdschrift van de N.Z.A.V.

Op 30 augustus 1917 werd Pienaar tevens gevraagd om toe te treden tot het bestuur van *De Dietsche Bond*. Die vereniging was een maand eerder opgericht in Utrecht, op initiatief van de Zuid-Afrikaanse jurist H.D.J. Bodenstein en de Nederlandse student Anton van Vessem en beschouwde zich als een gewichtiger alternatief voor het Algemeen-Nederlands Verbond (ANV).⁴ Op de eerste vergadering van de Dietsche Bond werden de zogenoemde 'standregelen' gestemd, waar de vereniging haar visie formuleerde en de doelen waar ze de komende jaren aan wilde werken. Zo richtte de Dietsche Bond zich tot alle sprekers van de 'Dietsche sprake' in Europa (met name Holland, Belgisch Vlaanderen en Frans-Vlaanderen), Afrika (met name Zuid-Afrika) en Azië (met name het toenmalige Nederlands-Indië). De inwoners van die gebieden werden door de Dietsche Bond als 'Dietsche stambroeders' beschouwd tussen wie de staatkundige, economische en culturele betrekkingen ten volle ondersteund moesten worden.

Concreet betekende dat voor de Dietsche Bond onder meer (1) het ijveren voor rechtstreekse stoomvaartverbindingen tussen Nederland, Vlaanderen, Zuid-Afrika en Nederlands-Indië, (2) het faciliteren van migratie tussen de verschillende 'Dietsche gebieden', (3) het uitlokken en ondersteunen van regeringsmaatregelen die de 'Dietsche taal en cultuur' moesten beschermen en (4) het aanwakken van een krachtig nationaal zelfbewustzijn onder alle leden van de Dietsche stam.⁵

In de secundaire literatuur wordt vaak gesteld dat de Dietsche Bond opgericht werd als een *radicaler* alternatief voor het ANV. De Dietsche Bond zou zich dan hebben afgescheurd vanwege onvrede over de terughoudende positie van het ANV ten opzichte van het Vlaamse activisme (zie bijvoorbeeld: Van der Kraan, 2023). Maar die visie wordt niet ondersteund door het archiefmateriaal dat bewaard wordt in het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) in 's Hertogenbosch. Uit dat materiaal blijkt dat er aanvankelijk allesbehalve eensgezindheid was over de positie die de bond ten opzichte van het activisme moest innemen en dat dat dus zeker niet de reden was voor de afscheuring van het ANV. Temeer, omdat het ANV zelf zich ook al niet eenduidig *tegen* het activisme kantte. Later zou de vereniging zich echter wel steeds meer op het activisme gaan richten en na de oorlog zou ze zelfs een belangrijke rol spelen in de ondersteuning van de activisten die – op de vlucht voor repressiemaatregelen – naar Nederland uitweken.⁶

De activiteiten van de Dietsche Bond waren dus voor een belangrijk deel georiënteerd op Vlaanderen en de Vlaamse Beweging (Van Clemen, 2000).

Maar ook de contacten met Zuid-Afrika waren van groot belang. Zo volgde de vereniging de Tweede Afrikaansche Taalbeweging op de voet en sprak zij zich uit voor de erkenning van het Afrikaans als officiële onderwijs- en bestuurs taal in Zuid-Afrika. De taalactivist Pienaar kon zich alleszins goed in het programma vinden en stuurde begin september een kort, maar enthousiast acceptatiebriefje naar Anton van Vessel:

Geachte Heer van Vessel,

In antwoord op uw schrijven d.d. 30 j.l. doe ik U gaarne weten dat het mij aangenaam zal zijn Zuid-Afrika te vertegenwoordigen op het Bestuur van de Dietsche Bond, samen met Prof. Bodenstein.

Ik vertrouw dat de Bond spoedig zijn bestaansrecht, als zodanig, naast het Alg. Ned. Verbond zal kunnen rechtvaardigen door tastbare bewijzen.

Hoogachtend,

E.C. Pienaar

Binnen de Dietsche Bond en in de publicaties die hij voor de genoemde 'Groot-Nederlandse' organen verzorgde, toonde Pienaar zich steeds een grote voorstander van de erkenning van het Afrikaans als officiële bestuurs- en onderwijstaal in Zuid-Afrika. Daarmee moest het Afrikaans voor de Boerenbevolking de plaats innemen van het Engels, maar ook die van het Nederlands. Het Nederlands werd door de Afrikaanse bevolking nog wel gebruikt in officiële contexten, maar diende nauwelijks nog als thuistaal. Die positie werd inmiddels helemaal ingenomen door het Afrikaans, wat door Pienaar beschouwd werd als de meest natuurlijke uitdrukking van de Afrikaanse volksziel en *dus* als het beste wapen tegen de verengelsing van Zuid-Afrika. Of zoals hij het zelf verwoordde in zijn hierboven al vermelde lezing voor de N.Z.A.V.:

En toch zal m.i. juist die 'kombuistaal', uit zijn vernedering opgeheven, en *gerugsteund door 't Nederlands*, op den duur het verengelsen kunnen keren en tevens 'n deur openhouden voor 't Nederlands in Zuid-Afrika. En wel om de eenvoudige reden: - dat het de *alledaagse levende volkstaal* is, *wortelend in al de lagen van de samenleving*, die in de **praktijk**, en daar komt het ten slotte op aan, **overal** de plaats inneemt van het officieel erkende Nederlands (Pienaar, 1917b, originele nadruk).

Pienars taalactivisme was dus sterk gekleurd door een romantisch-nationalistische opvatting van taal als de meest directe uitdrukking van een volksziel. Voor de letterkunde is binnen dat romantisch-nationalistische kader

een zeer belangrijke functie weggelegd als een soort uitgepuurde weergave van het nationale karakter. “De geschiedenis leert, dat een eigen letterkunde en een eigen cultuur alleen mogelijk is in de eigen taal”, zo stelde Pienaar in zijn lezing en hij wees daarbij meteen ook op de consequenties van die vaststelling voor de manier waarop Nederland zich ten opzichte van het Afrikaans moest verhouden. Als de Nederlanders Zuid-Afrika willen bewaren binnen een ‘Groot-Nederlands’ stamverband, dan is het absoluut noodzakelijk dat zij het Afrikaans ten volle ondersteunen.

Dit ideologische programma werkte ook door in *Dichters uit Zuid-Afrika*. Meer zelfs: in wat volgt, wil ik betogen dat Pienaars bloemlezing erop gericht was om de Nederlandse bevolking warm te maken voor de Afrikaanse taalbeweging.

4. Opzet van de bloemlezing

Dichters uit Zuid-Afrika verscheen in het najaar van 1917 bij de Hollandsch-Afrikaanse Uitgeversmaatschappij (HAUM). Dat bedrijf werd in 1897 opgericht, op initiatief van de Amsterdamse uitgever Jacques Dusseau, maar werd zes jaar later – vanwege financiële moeilijkheden – overgenomen door de eveneens in Amsterdam gevestigde firma J.H. De Bussy. De HAUM speelde een cruciale rol in de verspreiding van de poëzie en het proza van de auteurs die zich engageerden in de Tweede Afrikaanse Taalbeweging. Belangrijke namen in haar fonds zijn bijvoorbeeld C. Louis Leipoldt, Jan F.E. Celliers en C.J. Langenhoven (Ploeger, 1972). Pienaars keuze voor dit Zuid-Afrikaanse imprint van de Amsterdamse uitgeverij J.H. De Bussy is goed te begrijpen, met het oog op de verspreiding van de bundel in Zuid-Afrika én Nederland. Ik kom later in deze bijdrage nog uitgebreider op die parallelle distributie terug.

Dichters uit Zuid-Afrika bevatte 94 gedichten, van 10 verschillende dichters. De gedichten zijn allemaal ontstaan in de periode 1905-1917 (de periode van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging) en geschreven door dichters die zich in die beweging engageerden. De dichters die in deze bundel vertegenwoordigd zijn, zijn Jan F.E. Celliers, Totius (Dr. J. Du Toit), Dr. C. Louis Leipoldt, Dr. D.F. Malherbe, H.H. Joubert, C.J. Langenhoven, Eugène Marais, A.D. Keet, Theo Wassenaar en H.A. Fagan.⁸ In het voorwoord dat Pienaar (1917a: XIII) bij de bloemlezing voorzag, lichtte hij zijn doelstellingen toe:

Nu in Zuid-Afrika, “een nieuwe loot van de Nederlandse stam” zulk ’n buitengewone groeikracht openbaart en de belangstelling daarvoor in Groot-Nederlandse kringen gestadig toeneemt, is van verschillende zijden de behoefte gevoeld aan ’n kleine bloemlezing, door middel waarvan men zich gemakkelijk op de hoogte zou kunnen

stellen van de uitkomsten der literaire beweging daarginds. Ook in Z.A., waar 't Afrikaans al meer tot zijn recht komt bij het onderwijs en in 't openbare leven, bestaat reeds lang behoefte aan zulk 'n bloemlezing. Deze bundel wil trachten in die verschillende behoeften te voorzien.

Deze passage openbaart het een en ander over de manier waarop de transculture 'Groot-Nederlandse' ruimte hier wordt verbeeld. Belangwekkend is allereerst de nogal ambivalente wijze waarop het doelpubliek van deze bundel wordt geïntroduceerd. Pienaar presenteert de bundel expliciet als een werk voor een 'Groot-Nederlands' leespubliek en benadrukt daarbij zelfs nog even zijn potentieel als educatief instrument in Zuid-Afrikaanse scholen. Maar hoewel de Afrikaanse lezer dus wel expliciet genoemd wordt, lijkt de bundel toch vooral afgestemd op een Nederlands (en in mindere mate ook Vlaams) leespubliek.

Dat blijkt bijvoorbeeld al uit de keuze van woorden als "daarginds" en uit de presentatie van de Zuid-Afrikaanse poëzie als ver, vreemd en onbekend, wat het perspectief van de lezer op verre afstand van Zuid-Afrika plaatst. Maar vooral de talige keuzes in de bundel zijn opmerkelijk. Zo koos Pienaar ervoor om de gedichten in het Afrikaans op te nemen, maar werden de parateksten wel allemaal in het Nederlands opgesteld. Achteraan in de bundel werd bovendien een lange lijst ingevoegd met Nederlandse woordverklaringen van Afrikaanse begrippen. In totaal werden er meer dan tweehonderd Afrikaanse begrippen van een Nederlandse woordverklaring voorzien. Daaronder heel wat namen voor planten en dieren (aandblom, akkerblom, appelkoos), maar ook culturele specifica (baas, boet, boland) en woorden die qua morfologie en/of klankbeeld sterk van het Nederlands afwijken (aënd, baje, daë).

5. Aan de welwillende Nederlandse lezer: transculturele verhoudingen in *Dichters uit Zuid-Afrika*

Zoals ik hierboven al betoogde, brengen transnationale anthologieën een brug tot stand tussen de broncultuur – het culturele systeem dat zij vertegenwoordigen – en de doelcultuur – het culturele systeem waar ze zich op richten. Uit het voorgaande mag duidelijk geworden zijn dat *Dichters uit Zuid-Afrika* zijn doelpubliek niet altijd even helder voor ogen heeft. Terwijl de bundel zich expliciet tot heel 'Groot-Nederland' richt, lijkt ze zich toch vooral tot een Nederlands publiek te wenden. Dat is bijvoorbeeld duidelijk het geval in een kort voorbericht waarin Pienaar (1917a: XIV) zich rechtstreeks tot de "welwillende Nederlandse lezer" richt. Ik citeer dit voorbericht in zijn geheel, omdat het zo sprekend is voor de transculturele verhoudingen in deze bloemlezing:

Nodige en overbodige opmerking

De welwillende Nederlandse lezer houde bij het lezen en beoordelen dezer verzen in gedachte:

dat 't Afrikaans niet gehoord en gezien wil worden met 'n Nederlands oor en oog;

dat 't Afrikaans geen Nederlands wil zijn en derhalve ook niet als gebroken of verminkt Nederlands mag worden beschouwd; want “grammaties verval is de wet, welke de ontwikkeling der taal beheerst en Afrikaans heeft niets anders gedaan dan die wet volgen”;

dat geen enkele Afrikaanse dichter tot dusver in de gelegenheid was zijn moedertaal op school te leren beheersen, maar dat ze allen pas op latere leeftijd hun taal zijn gaan kneden en vormen voor schriftelijk gebruik;

dat de moderne literaire beweging in Z.A. – pas 'n 12 jaar geleden ontstaan – niet op zichzelf, noch minder van 'n Europees-Nederlands standpunt moet worden beoordeeld, omdat het onze schrijvers en dichters, naast de kunst, te doen is om “de grotermaking van de natie, haar denken, haar taal, haar zeden”.

Deze “nodige en overbodige” opmerking zoals Pienaar ze noemde, werd ingevoegd tussen het (al eerder vermelde) voorwoord (p. XIII) en de inleiding (p. XV-XXIV) en functioneert als een soort disclaimer. Opvallend is de onderdanige, bijna apologetische toon. Bij het lezen van de gedichten zou het volgens Pienaar nefast zijn om ze te beoordelen vanuit een ‘Nederlands’ perspectief. Veeleer dan de gedichten te meten aan de – oudere en meer ‘voldragen’ – Nederlandse letterkunde, moeten ze beschouwd worden als de eerste en dus onvermijdelijk nog wat wankelende producten van een ontluikend nationaal bewustzijn, opgesteld in een zich volop ontwikkelende taal.

Dat Pienaar zo relativerend doet over de literaire kwaliteit van de door hem gebloemleesde gedichten, lijkt misschien wat paradoxaal gezien de emancipatoire doelstellingen van dit project. Immers: als Pienaar de welwillende belangstelling voor de Afrikaanse letterkunde wilde opwekken, waarom deed hij dan niet wat enthousiaster over haar verdiensten? Het antwoord op die vraag kunnen we volgens mij ook in het voorbericht vinden, en dan met name in Pienaars opmerking “dat geen enkele Afrikaanse dichter tot dusver in de gelegenheid was zijn moedertaal op school te leren beheersen”. Pienaar doelt hier natuurlijk op het feit dat aan Afrikaanse kinderen op school alleen Engels en Nederlands wordt aangeleerd en op de nefaste invloed daarvan op het nationale zelfbewustzijn van de Afrikaanse bevolking. En dat perspectief stelt hem in staat om het verantwoordelijkheidsgevoel van zijn Nederlandse ‘stambroeders’ te activeren. Immers: als de Nederlanders Zuid-Afrika willen wapenen tegen de totale verengelsing, dan moeten zij de Afrikaners helpen om zich in hun eigen

taal en volgens hun eigen 'volksaard' te ontwikkelen. Belangrijk hier is dus dat Pienaar de verwantschap tussen de 'Groot-Nederlandse' naties verbeeldt als een broederschap, maar dan wel één met een duidelijke 'grote broer' (Nederland) en twee 'kleine broers' (Zuid-Afrika en Vlaanderen).

6. Het woelend en worstelend leven van 'n vrijheid-lievend volk: het Zuid-Afrikaanse slachtofferdiscours

Het 'Groot-Nederlandse broederschap' zoals dat hier wordt verbeeld heeft ook een duidelijk anti-Brits kantje. Met de Tweede Boerenoorlog nog vers in het geheugen, ageert Pienaar tegen de dominantie van de Britten, die elke poging tot nationale zelfontplooiing onder de Boerenbevolking zou blokkeren. De uitgestoken hand naar Nederland is in dat opzicht meteen ook een anti-Britse actie. 'Groot-Nederland' moet hier functioneren als een bondgenootschap tegen de Britse invloed in Zuid-Afrika. Die anti-Britse retoriek is vooral aanwezig in de inleiding bij de bloemlezing. Ook deze tekst is helemaal in het Nederlands opgesteld en dient als een soort introductie in de Zuid-Afrikaanse cultuur en politiek. Opnieuw legt Pienaar sterk de nadruk op het leed en onrecht dat de Boerenbevolking al heeft doorstaan. En daarbij schuwt hij de grafische beschrijvingen niet.

Aan het begin van zijn inleiding beschrijft Pienaar (1917a: XV) hoe het "Afrikanerdom" aan het begin van de twintigste eeuw "op de zonnige Zuid-Afrikaanse vlakten [...] lag te stuiptrekken in zijn bloed" en hoe daar "tussen de bouwvallen van 'n eenmaal welvarend land alleen het gedonder van kanonnen vernomen [werd], beurtelings afgewisseld door de klaagtonen van de doodsklok waardoor 'n stervend volk grafwaarts werd geleid". Pienaar verwijst hier naar de tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) die eindigde in een overwinning voor het Verenigd Koninkrijk en zo een einde maakte aan de periode van de onafhankelijke Boerenrepublieken.

Hoewel de oorlog voor de Boeren dus eindigde in een nederlaag, beschouwt Pienaar deze periode toch als een scharniermoment in de ontwikkeling van hun nationale en talige zelfbewustzijn. De ellende van de oorlog had immers een nieuw samenhangsgevoel tot stand gebracht, dat de basis vormde van wat later de Tweede Afrikaanse Taalbeweging zou worden. "Uit de puinhopen van 'n bijna driejarige wanhoopstrijd is 'n herboren en gelouterd Afrikanerdom tevoorschijn getreden", schrijft Pienaar (1917a: XV). En vervolgens beschrijft hij hoe zich vrij snel na de nederlaag een proces van nationaal-geestelijke emancipatie begon te voltrekken onder de Boerenbevolking.

Die emancipatie manifesteerde zich volgens Pienaar in de strijd voor de

erkenning van het Afrikaans als cultuurtaal en in een grote bloeiperiode voor de Afrikaanse letterkunde. In de rest van zijn inleiding wijdt Pienaar uit over de ontwikkeling van de Afrikaanse poëzie. En net als in het voorbericht benadrukt hij ook hier dat die het best gelezen kan worden als een directe uitdrukking van Zuid-Afrika's vrijheidsstreven. Of zoals Pienaar (1917a: XXIII) het zelf nogal hooggestemd verwoordde: "In de poëzie van Zuid-Afrika ziet en beleeft men opnieuw gans het woelend en worstelend leven van 'n vrijheid-lievend volk [...]. Men heeft er gans Zuid-Afrika voor ogen in al zijn rijkdom van kleur en geur, licht en schaduw, beweeglijkheid en rust".

Beschouwd vanuit de theorievorming rond cultural transfers zien we kortom hoe deze bloemlezing zich inschrijft in een 'Groot-Nederlands' discours en dat discours tegelijk ook mee vormgeeft. De gedichten van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging worden door Pienaar samengebracht in een project met politieke aspiraties. Door deze gedichten voor te stellen als de producten van een ontluikend Zuid-Afrikaans zelfbewustzijn en ze als zodanig toegankelijk te maken voor een leespubliek van Nederlanders en Vlamingen hoopt Pienaar een impuls te geven aan een collectief 'Groot-Nederlands' zelfbeeld. Met name belangwekkend is de relatieve positie die Vlaanderen, Nederland en Zuid-Afrika hier ten opzichte van elkaar innemen. Nederland wordt in deze bloemlezing voorgesteld als de meest 'volwassen' stambroeder van de drie en wordt nu aangesproken op zijn 'broederlijke' verantwoordelijkheid ten opzichte van Zuid-Afrika. En dat is ook precies de teneur van de paragraaf waar Pienaar (1917a: XXIII) zijn inleiding mee afsluit:

Ook deze bundel moge het bewijs leveren dat daarginds "'n nieuwe loot van de Nederlandse stam" tekenen vertoont van 'n gezonde, krachtige bloei; en bij menige Nederlandse lezer de overtuiging wekken van de levensvatbaarheid en het bestaansrecht van 'n kultuurverschijnsel, dat van het grootste belang moet worden geacht voor het Groot-Nederlandse stambelang – 'n Afrikaanse letterkunde in de volkstaal van Zuid-Afrika.

Ten opzichte van Nederland ontstaat zo dus een relatieve positie van afhankelijkheid. Ten opzichte van Vlaanderen daarentegen lijkt er veeleer sprake van identificatie – of zelfs gedeelde smart. Ik ga daar in het volgende hoofdstuk veel uitgebreider op in.

7. God gaf elk land de zijne: Zuid-Afrika en Vlaanderen

Uit het voorgaande mag duidelijk geworden zijn dat Pienaar zijn bloemlezing gebruikte als een demonstratie van het bestaansrecht en de

levensvatbaarheid van de jonge Afrikaanse letterkunde. Alleen door die te respecteren in haar uniciteit, kunnen de Zuid-Afrikaanse Boeren volgens Pienaar succesvol worden opgenomen in het 'Groot-Nederlandse' verband. Precies op dit punt trekt Pienaar parallellen met de Vlaamse taal en letterkunde, die zich net als de Afrikaanse nog op een precair punt in haar ontwikkeling zou bevinden.⁹

De bloemlezing refereert verschillende keren aan de Vlaamse letterkunde, en dan met name aan het werk van Guido Gezelle. Zo citeert Pienaar in zijn inleiding bijvoorbeeld een strofe uit het gedicht "Oneigene", om te onderstrepen hoe sterk de emanciperende kracht is die van de volkstaal uitgaat. Midden in een passage over de kracht van het Afrikaans als instrument tot "geestelijke vrijwording" voert Pienaar (1917a: XVII) het volgende citaat aan, zonder daarbij enige toelichting of bronvermelding te voorzien:

Dan, weg met de oneigene
Tale en den schijn
Van elders geborgde gepeizen;
Mijn zijt gij niet, uw dat en
Wille ik niet zijn,
Dat in mij en aan mij is
Dat heete ik mijn:
Oneigene, ik late u ... gaat reizen!

Dat Pienaar dit citaat zonder toelichting invoegde, doet vermoeden dat de identificatie tussen de Afrikaanse en de Vlaamse taalbeweging sterk genormaliseerd was in de kringen waarin deze bloemlezing circuleerde. En nog opmerkelijker, in dat opzicht, is het feit dat Pienaar (1917a: V) nog een ander en veel sterker gelokaliseerd gedicht invoegde als motto:

Mijn Vlaanderen spreekt een eigen taal;
God gaf elk land de zijne;
En laat ze rijk, laat ze kaal:
Ze is Vlaamsch, en ze is de mijne!

Inderdaad vertoont het taalnationalistische discours in deze gedichten veel raakvlakken met Pienaars project. Gezelle was een belangrijke voorstander van het taalparticularisme: de beweging die vond dat Vlaanderen een eigen *Vlaamse* standaardtaal moest hanteren en zich dus niet helemaal aan de Nederlandse standaard moest conformeren. Leidend daarbij was Gezelles

overtuiging dat het gebruik van de volkstaal cruciaal was voor de Vlamingen om hun nationale eigenheid te bewaren (Couttenier, 2023).

Gevoed door die taalparticularistische opvatting had Gezelle zelf enkele decennia eerder ook al belangstelling opgevat voor het Afrikaans. In een tweedelige bijdrage voor *Voertaal.nu* belichtte de letterkundige Yves T'Sjoen (2021) Guido Gezelles belangstelling voor Zuid-Afrika. Zo koos de priester-dichter tijdens de eerste Anglo-Boerenoorlog resoluut de kant van de Boeren. Zijn sympathie was voor een belangrijk deel gefundeerd in een linguïstische belangstelling – Gezelle beschouwde het Afrikaans als een variant van een ‘oer-Dietsche’ taal, waar volgens hem ook het West-Vlaams uit was ontsproten (T'Sjoen, 2021).

Zowel Gezelle als Pienaar leggen dus sterk de nadruk op talige eigenheid en op de natuurlijke verbinding tussen taal en volk. Poëzie functioneert in dit verband als een directe uitdrukking van wat in dit soort romantische taal-nationalistische discoursen ook wel ‘volksgeest’ genoemd wordt. En dat brengt ons opnieuw bij het eerder besproken voorbericht van Pienaar waarin hij de Zuid-Afrikaanse poëzie introduceerde als een instrument tot “grotermaking van de natie”.

8. Distributie in Nederland en Vlaanderen

Mijn analyse van de parateksten in deze bundel toonde aan dat *Dichters uit Zuid-Afrika* een beeld van ‘Groot-Nederland’ construeert, waarbij de verschillende Dietsche naties – Nederland, Zuid-Afrika en Vlaanderen – in een uitgesproken asymmetrische verhouding tot elkaar staan. De ‘Afrikanernatie’ wordt voorgesteld als een jonge natie, die zich volop in een proces van emancipatie bevindt en daarin dus veel gelijkenissen vertoont met ‘broedernatie’ Vlaanderen. Maar om die emancipatie succesvol te laten zijn, is de welwillende steun van Nederland nodig. Nederland functioneert hier als een soort ‘moederland’ dat de jonge, stamverwante naties moet helpen ontwikkelen volgens hun eigen aard en volkskarakter.

Zoals eerder besproken was die ‘Groot-Nederlandse’ retoriek in de hooggepolitiseerde context van 1917 zeker niet vrijblijvend. Pienars bloemlezing was sterk beïnvloed door het taalactivistische programma van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging en moest voor de Nederlandse lezers functioneren als een bewijs van de levensvatbaarheid en het bestaansrecht van het Afrikaans. Maar om dat te bereiken, was het natuurlijk van groot belang dat de bundel ook daadwerkelijk zijn weg vond naar het Nederlandse leespubliek. En dat was een uitdaging waar de eerder genoemde N.Z.A.V. graag zijn schouders onder zette.

Uit de administratie van de N.Z.A.V., die nu bewaard wordt in het Zuid-Afrikahuis in Amsterdam, blijkt dat de organisatie presentexemplaren van de bundel verzond naar alle openbare leeszalen in Nederland.¹⁰ Bij de presentexemplaren voegden ze bovendien nog een begeleidend schrijven, waarin ze de “gemeenschappelyke belangen” van de Nederlanders en de Zuid-Afrikaners nog eens onder de aandacht brachten:

Het hoofdbestuur is ervan overtuigd, dat by alle verschil van landaard en levensomstandigheden, Nederlanders en Afrikaners groote gemeenschappelyke belangen hebben, die het best kunnen worden bevorderd door nadere kennismaking van beide zyden en door te trachten, in den geest van de statuten onzer Vereeniging de banden met onze stamgenooten in Zuid-Afrika nauwer toe te halen. Vertrouwende, dat ook de bekendmaking van deze Afrikaansche bloemlezing het hare zal bydragen en daartoe ook met vrymoedigheid Uwe gewaardeerde medewerking inroepende.¹¹

Naast die presentexemplaren kochten de afdelingsbesturen van de N.Z.A.V. bovendien nog een groot aantal exemplaren in, die ze aan hun ledenbestand verkochten tegen een verminderde prijs (1,5 florijn in de plaats van 2,2 florijn). Op het intekenbiljet werd de bundel opnieuw aangeprezen als “een goed middel [...] om hier in Nederland de belangstelling voor Zuid-Afrika op te wekken en gaande te houden”. Immers: “de verzameling [...] legt getuigenis af van een actief geestelijk leven bij onze stamverwanten in het verre Zuiden, dat veel goeds voor de toekomst belooft”.¹² Hoe veel leden vervolgens ook daadwerkelijk op het boek intekenden valt moeilijk te zeggen. In het archief van de N.Z.A.V. worden er een tachtigtal intekenbiljetten bewaard, maar het is onzeker of die het totale aantal vertegenwoordigen.

Alleszins gebruikte Pienaars uitgever J.H. de Bussy het enthousiasme van de N.Z.A.V. op zijn beurt in zijn eigen distributiestrategie. De Bussy publiceerde signalementen en verspreidde een prospectus op de Nederlandse hogere en middelbare scholen. Daarin benadrukte de uitgever de grote belangstelling voor Pienaars bundel in Nederland en interpreteerde die zelfs als een voorteken dat het Afrikaans weldra bestudeerd zou worden op de scholen in Nederland:

Algemeen is de bundel zowel in Holland als in Afrika met groote voldoening ontvangen. [...] Het boek heeft in het bijzonder de aandacht getrokken van het hoofdbestuur der Nederl. Zuid-Afrikaansche Vereniging, dat een groot aantal eksemplaren heeft aangekocht en ten geschenke heeft gegeven aan alle Openbare Leeszalen in Holland, terwijl van verschillende afdelingsbesturen mede zeer belangrijke bestellingen

werden ontvangen ter verspreiding onder de leden. Een en ander toont aan, dat de belangstelling in het Afrikaans steeds wassende is, zoodat waarschijnlijk het gevolg hiervan zal zijn, dat deze taal op verschillende Hoogere Burgerscholen, Gymnasia en M.U.L.O. scholen in Holland bestudeerd zal worden.¹³

De bundel werd niet alleen zeer actief verspreid in Nederland, ook in de Nederlandse pers werd ze volop aangeprezen. Tussen december 1917 en december 1918 verschenen er een aantal korte – maar doorgaans erg jubelende – besprekingen in Nederlandse kranten en periodieken. De Nederlandse filoloog Koenraad Kuiper publiceerde een recensie in het maandblad *Onze Eeuw*, waarin hij uitgebreid de loftrompet stak over het project. “De keuze der gedichten is door een zeer deskundige hand geschied, de inleiding geeft een beknopte en duidelijke karakteristiek der dichters, en de poëzie zelve weerspiegelt bij aandachtige lezing op belangwekkende wijze den ontwikkelingsgang der Zuid-Afrikaansche dichtkunst,” aldus Kuiper (1918: 375).

Pienaars promotor, de Nederlandse taal- en letterkundige C.G.N. de Vooyo, liet dan weer van zich horen in *De Nieuwe Taalgids*. “Wij wensen dit boek een ruim debiet, en hopen dat de Afrikaner dichters er nieuwe vrienden door mogen verwerven,” schreef De Vooyo (1918: 58). En ook de Nederlandse dichter Albert Verwey publiceerde een bespreking in het letterkundige maandblad *De Beweging*. Daarin noemde hij Pienaars bloemlezing “een zeer goed hulpmiddel” voor Nederlanders die zich willen verdiepen in de Zuid-Afrikaanse letterkunde (Verwey, 1918: 71-72).

Maar het waren vooral de ‘Groot-Nederlands’ georiënteerde bladen die veel plaats inruimden voor besprekingen van de bloemlezing. Zo verscheen op 15 december 1917 een drie pagina’s tellende bespreking in *Hollandsch Zuid-Afrika*, het maandschrift van de N.Z.A.V. In die bespreking toont de – niet bij naam genoemde – journalist zich enthousiast over Pienaars project en verwelkomt het als een geslaagde poging om “het Nederlandse publiek op te voeren tot waarderen en genieten van de Afrikaanse verskunst” (Anoniem, 1917: 6-8). En dat is ook de teneur van de recensies die in *De Toorts* (Bodenstein, 1917: 10) en *Dietsche Stemmen* (Anoniem, 1918: 304-306) verschenen. In die bladen wordt opnieuw veel aandacht besteed aan Pienaars verdiensten als ‘ontsluiter’ in Nederland van een bloeiende Afrikaanse letterkunde.

“Dit was daarom ’n baie goeie plan van meneer Pienaar, om in kort bestek aan ons stamverwante te laat sien, wat op die gebied van poësie bij ons in die laatste jaren gepresteerd is,” zo schreef H.D.J. Bodenstein (1917: 10), in *De Toorts*. En hij vervolgde:

Die, wat in 'n oomblik van moedeloosheid en teleurstelling, die belangstelling in die verdere lot van hulle stamverwante in S. Afrika laat vaar het, sal daaruit die oortuiging put, “dat daar-ginds 'n nuwe loot van de Nederlandsche stam tekenen vertoont van 'n gezonde krachtige bloei”, soos die heer Pienaar dit in sijn Inleiding tereg sê.

In Vlaanderen werd de bundel voornamelijk opgepikt door de groep geradicaliseerde Vlamingen, de zogenaamde ‘activisten’, die tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog intensieve contacten onderhielden met Nederland. Dat gold bijvoorbeeld voor de Vlaamse schrijver Wies Moens voor wie Pienaars bundel naar eigen zeggen functioneerde als toegang tot de letterkunde van zijn “Afrikaanse neven en nichten” (T'Sjoen, 2007: 72; Moens, 1972: 171-179).

9. Receptie in Nederland en Vlaanderen

Pienaars bundel circuleerde dus druk in Nederland en Vlaanderen. Maar ook de distributie en receptie in Zuid-Afrika mogen niet uit het oog verloren worden. Zoals eerder vermeld, verscheen de bundel bij de Hollandsch-Afrikaansche Uitgeversmaatschappij, een dochterbedrijf van De Bussy dat drie verkoopkantoren had in Zuid-Afrika. En ook in de inleiding had Pienaar zijn voornemen al kenbaar gemaakt om de bundel in te zetten als een educatief instrument in Zuid-Afrikaanse scholen. En dat lukte blijkbaar wonderwel. Want enkele jaren later, in een herziene editie van zijn bloemlezing, claimde Pienaar dat de bundel van begin af aan meer succes had bij het Zuid-Afrikaanse leespubliek dan bij het Nederlandse.

Die herziene editie verscheen in 1921 en was nu wel helemaal op een Afrikaans leespubliek afgestemd. De titel van de bloemlezing werd gewijzigd naar *Digters uit Suid-Afrika, bloemlesing uit die poësie van die tweede Afrikaanse taalbeweging*. De Nederlandse parateksten werden allemaal geschrapt en vervangen door een kort berichtje “Aan die leser” waarin Pienaar (1921: 1) de herziening toelichtte:

Hierdie bloemlesing was aanvanklik bestem hoofsaaklik vir Nederlandse lesers, en daarom van 'n inleiding in Nederlands en 'n verklarende woordelys voorsien. [...] Aangesien die bundel egter van die aanvang af in Suid-Afrika veel meer aftrek gevind het dan elders, en ons letterkundige produksie sedert die tyd sodanig toegeneem het dat die bundel in sy oorspronklike vorm geen juist beeld meer vertoon van die teenswoordige stand van ons Afrikaanse verskuns nie, het ek dit wenselik geag om die vierde druk nie alleen te hersien en aan te vul nie, maar dit ook 'n suiwer Afrikaanse stempel te verleen. Daarom val die oorspronklike inleiding en woordverklaring hier weg, en word verder al wat Nederlands was deur Afrikaans vervang.

Bekeken vanuit de theorievorming rond ‘cultural transfer’ is die Zuid-Afrikaanse heruitgave van de bundel natuurlijk erg interessant. Een werk dat oorspronkelijk uitgesproken transcultureel in opzet was, plooit zich plots helemaal terug op de eigen grenzen. Hoe valt die beweging te verklaren? En welke impact heeft ze op het (trans)nationale discours dat in deze bundel ontwikkeld wordt? Dat zijn vragen die binnen de context van deze bijdrage buiten beschouwing moeten blijven, maar die elders zeker nog extra aandacht verdienen.

10. Conclusie

In deze bijdrage heb ik in beeld willen brengen hoe *Dichters uit Zuid-Afrika* de Groot-Nederlandse ruimte verbeeldt. Daarbij vertrok ik vanuit een premisse die wijd verbreid is in het onderzoek naar culturele transfers: namelijk, dat de transculturele circulatie van cultuurobjecten actief invloed kan uitoefenen op de manier waarop culturele ruimtes zich tot elkaar verhouden. Deze bloemlezing opent in dat opzicht interessante perspectieven. *Dichters uit Zuid-Afrika* verbeeldt namelijk een ‘Groot-Nederlandse’ ruimte die actief wordt uitgespeeld tegen Groot-Brittannië (en in mindere mate ook tegen Franstalig België). Maar die ‘Groot-Nederlandse’ ruimte is op zichzelf eveneens uitgesproken transcultureel. Zoals ik in deze bijdrage heb willen aantonen verbeeldt deze bloemlezing ‘Groot-Nederland’ als een amalgaam van drie ‘stamverwante’ naties (Zuid-Afrika, Nederland en Vlaanderen) die ten opzichte van elkaar in een asymmetrische verhouding staan. Die dubbelheid is fundamenteel voor het ‘Groot-Nederlandse’ discours waar deze bloemlezing zich van bedient.

E.C. Pienaar treedt hier op als een culturele bemiddelaar, die een weloverwogen corpus aan Zuid-Afrikaanse poëzie bij elkaar brengt. Dat corpus wordt door hem verantwoord en toegelicht in allerhande parateksten, waaronder het voorwoord en de inleiding, maar ook de verklarende woordenlijst en de “nodige en overbodige opmerking” die we uitgebreid hebben besproken. In de eerste editie van de bloemlezing zijn die parateksten overwegend gericht op een Nederlands leespubliek, dat overtuigd moet worden van de ‘levensvatbaarheid’ van de Afrikaner natie als een autonome culturele entiteit binnen een ‘Groot-Nederlands’ verband. In die zin kunnen we Pienars bloemlezing dus beschouwen als een vorm van (trans)culturele planning: een poging om de interne verhoudingen tussen de Dietsche naties te beïnvloeden. Via de Zuid-Afrikaanse poëzie wordt in deze bloemlezing een beeld gecreëerd van Zuid-Afrika als een jonge natie, die zich op talig en cultureel vlak probeert te emanciperen van het Britse bestuur. Daarin vertoont

de Afrikaanse beweging volgens Pienaar overduidelijke parallellen met de Vlaamse beweging, die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog sterker dan ooit tevoren begon te verzetten tegen de dominantie van het Frans in België. Om die emancipatiebewegingen te karakteriseren put Pienaar volop uit een romantisch, taalnationalistisch discours, dat uitgaat van een directe verbinding tussen taal en 'volksziel'.

Dat taalnationalistische kader heeft een aantal implicaties voor Pienaars representatie van het 'Groot-Nederlandse' verband. Enerzijds legitimeert het de noodzaak van de talige emancipatie van het Afrikaans, maar anderzijds benadrukt het ook de verantwoordelijkheid van de stamverwante – want *talig* verwante – Dietsche naties opzichte van elkaar. Zoals gezien wordt Nederland in deze bloemlezing voorgesteld als een natie waar de Dietsche volksaard zich zonder beperkingen kon ontwikkelen en die nu dus een bijzondere verantwoordelijkheid draagt ten opzichte van de andere naties in 'Groot-Nederland'. Of concreter: Nederland functioneert hier als een soort 'moederland' dat de Zuid-Afrikaners moet bijstaan in hun talige en culturele 'volwassenwording'.

Pienaars representatie van 'Groot-Nederland' was sterk verweven met de ideologische en politieke context van de Eerste Wereldoorlog. De bloemlezing verwijst niet expliciet naar de oorlog, maar de 'Groot-Nederlandse' beweging kreeg in deze periode wel een stevige impuls. Zoals gezien bewoog Pienaar zich volop in het 'Groot-Nederlandse' netwerk in Nederland: hij was bestuurslid van de Dietsche bond en publiceerde volop in de 'Groot-Nederlandse' bladen die tijdens de oorlog werden opgericht. En die context beïnvloedde de productie, distributie en receptie van Pienaars bloemlezing.

Pienaar zelf bleef ook nog lang na de publicatie van zijn bloemlezing betrokken bij het Groot-Neerlandisme en de Afrikaanse taalbeweging. In 1919, na de verdediging van zijn proefschrift, vertrok hij terug naar Zuid-Afrika, waar hij hoogleraar Nederlands en Afrikaans werd aan de Universiteit van Stellenbosch. Hij lag mee aan de basis van de Federasie van Afrikaanse Kultuurverenigings (F.A.K.) en was jarenlang lid van de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kunst en van de Suid-Afrikaanse Taalbond. Met Nederland bleef hij banden onderhouden als lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden en van het Historisch Genootschap in Utrecht. Hij bleef ook publiceren over de Afrikaanse taal en letterkunde. In 1924 publiceerde hij een Afrikaanse spraakkunst, in samenwerking met zijn collega-professor Arie Cornelis Bouman. En in 1943 verscheen *Die triomf van Afrikaans*, een historisch overzicht van de taalkundige ontwikkeling en geleidelijke erkenning van het Afrikaans (Pont 1935: 75; P.J.N. 1968: 548-

549). Het Afrikaans werd in 1925 gelijkgesteld met het Nederlands. En in 1961, bij het uitroepen van de Republiek Zuid-Afrika, nam het Afrikaans de functie van het Nederlands volledig over. E.C. Pienars was toen al twaalf jaar overleden.

Universiteit Antwerpen

Bibliografie

- Anoniem. 1916. Wat wij brengen. *De Toorts. Staat- en letterkundig weekblad voor Holland, Vlaanderen en Zuid-Afrika* 1(1): 1-3.
- Anoniem. 1917. Dichters uit Zuid-Afrika. *Hollandsch Zuid-Afrika. Maandschrift voor de leden der Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging en andere belanghebbenden* 9(6): 6-8.
- Anoniem. 1918. E.C. Pienaar B.A., Dichters uit Zuid-Afrika. *Dietsche Stemmen* 13: 304-306.
- Bodenstein, Helgard Dewald Johannes. 1917. Boekbespreking. Dichters uit Zuid-Afrika. *De Toorts* 2(45): 10.
- Brems, Elke. 2014. The same blood works in us. Wies Moens as a Cultural Mediator in Times of War. *Revue belge de philologie et d'histoire. Histoire médiévale, moderne et contemporaine. Middeleeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis* 92(4): 1379-1398.
- Couttenier, Pieter. 2023. Guido Gezelle. Digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/gezelle-guido> (Laatst geraadpleegd: 18/02/2025).
- De Wever, Bruno. 1997. Groot-Nederland als utopie en mythe. *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis / Cahiers d'histoire du temps présent* 3: 163-180.
- De Wever, Bruno. 2024. Groot Nederland. Digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/groot-nederland> (Laatst geraadpleegd 11/10/2024).
- Espagne, Michel en Werner, Michael. 1985. Deutsch-Französische Kulturtransfer im 18. Und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C.N.R.S. *Francia*, 13: 502-510
- Espagne, Michel. 1999. Les transferts culturels franco-allemands, Paris : Presses Universitaires de France.
- Hermans, Theo. 1996. Norms and the Determination of Translation. A Theoretical Framework. In: Alvarez, Roman en Vidal, Carmen-Afrika (eds.). *Translation, Power, Subversion*. Bristol: Multilingual Matters.
- Kuiper, Koenraad. 1918. Dichters uit Zuid-Afrika. Bloemlezing voor Groot-

- Nederland met inleiding en woordverklaring door E.C. Pienaar B.A. *Onze Eeuw* 3(3): 375.
- Lobbès, Tessa en Gonne, Maud.** 2014. Belgian Cultural Mediators, 1830-1945. Crossing Borders/Borders Resisting Introduction. *Revue Belge de Philologie et d'Histoire / Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 92(4): 1249-1253.
- Meylaerts, Reine.** 2008. Translators and (Their) Norms. Towards a Sociological Construction of the Individual. In: Pym, Anthony, Schlesinger, Miriam en Simeoni, Daniel (eds.). *Beyond Descriptive Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Moens, Wies.** 1972. Herinneringen aan Zuid-Afrika. In: Moens, W. *Proza III*. Sittard: privé uitgave, p. 171-179.
- Pienaar, Eduard Christiaan.** 1917a. *Dichters uit Zuid-Afrika. Bloemlezing voor Groot Nederland*. Pretoria/Amsterdam: De Bussy/Hollandsch-Afrikaansche Uitgeversmaatschappij.
- Pienaar, Eduard Christiaan.** 1917b. De toekomstige volkstaal van Zuid-Afrika: Engels, Nederlands of Afrikaans? Rede in de Algemene Vergadering van de “Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging” op 19 mei 1917, gehouden door E.C. Pienaar. Bijlage bij: *Hollandsch Zuid-Afrika. Maandschrift voor de leden der Nederlandsch-Zuid Afrikaansche Vereeniging en andere belanghebbenden*, 15 juni 1917.
- Pienaar, Eduard Christiaan.** 1921. Dichters uit Suid-Afrika. Bloemlesing uit die poësie van die tweede Afrikaanse taalbeweging. Pretoria/Kaapstad: De Bussy/Hollandsch Afrikaansche Uitgeversmaatschappij.
- P.J.N.** 1968. Pienaar, Eduard Christiaan. *Dictionary of South African Biography*. Pretoria; National Council for Social Research, Department of Higher Education.
- Ploeger, Jan.** 1972. Hollandsch-Afrikaansche Uitgevers-Maatschappij. In: Potgieter, D.J., du Plessis P.C. (eds.) *Standard Encyclopedia of Southern Africa* 5. Kaapstad: Nasou.
- Pont, J.W.** 1935. Pienaar, Eduard Christiaan, B.A. In: Pont, J.W. (red.). *Het studiefonds voor Zuid-Afrikaansche studenten 1885-1935*. Amsterdam: De Bussy/Hollandsch Afrikaansche Uitgeversmaatschappij.
- Schmale, Wolfgang.** 2023. What is cultural transfer?. In: Slobodan G. Markovich (ed.). *Cultural Transfer Europe-Serbia: Methodological Issues and Challenges*. Belgrade: Faculty of Political Sciences.
- Seruya, Teresa, D'Hulst Lieven, Assis Rosa Alexandre, Lin Moriz, Maria.** (eds.). 2013. *Translation in Anthologies and Collections (19th and 20th Centuries)*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- T'Sjoen, Yves.** 2007. Achter de trommels: het Afrikanernationalisme als bouwsteen voor het ideologische discours van de Vlaamse Beweging (ca. 1875-1921). *Werkwinkel – Journal of Low Countries and South African Studies* 2(1): 51-76.
- T'Sjoen, Yves.** 2021. Guido Gezelle en Zuid-Afrika (Deel 1 & 2): 'Die nasionale digter van Vlaandere in ons verre Suid-hoek'. voertaal.nu. [https:// voertaal.nu/guido-gezelle-en-zuid-afrika-deel-2-die-nasionale-digter-van-vlaandere-in-ons-verre-suid-hoek/](https://voertaal.nu/guido-gezelle-en-zuid-afrika-deel-2-die-nasionale-digter-van-vlaandere-in-ons-verre-suid-hoek/). (Laatst geraadpleegd: 14.10.2024).
- Van der Kraan, Harold.** 2023. *Dietsche Bond. Digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/dietsche-bond> (Laatst geraadpleegd: 14/02/2025).
- Van de Vijver, Herman.** 2023. Diets. Digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/diets> (Laatst geraadpleegd: 12/02/2025).
- Van Clemen, Sam.** 2000. De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten. *WT. Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging* 59(4): 230-242.
- Vanasten, Stephanie, Roland, Hubert, Gonne, Maud en Smeyers, Elies.** 2022. Introduction. On paradoxes, failures and misunderstandings in cultural transers. *Interférences littéraires / Littéraire interférenties* 26: 24-45.
- Verwey, Albert.** Dichters uit Zuid-Afrika. Bloemlezing voor Groot-Nederland met inleiding en woordverklaring door E.C. Pienaar B.A. *De Beweging* 14: 71-72.
- Vooys, Cornelis Gerrit Nicolaas.** 1918. Dichters uit Zuid-Afrika. Bloemlezing voor Groot Nederland. Met inleiding en woordverklaring door E.C. Pienaar B.A. *De Nieuwe Taalgids* 12: 58.
- Wils, Lode.** 2014. *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, activisme, front-beweging*. Pelckmans: Kalmthout.
- Wouters, Douwe.** 1915. *Neerlandia: litteratuur overzicht, woordkunst en poëtica met bloemlezing*. Groningen: Noordhoff.

Noten

1. Over de geschiedenis en evolutie van de term 'Dietsch', zie: Van de Vijver 2023 en De Wever, 2023.
2. De term 'paratekst' werd in de jaren 1980 gemunt door Gérard Genette, als een manier om te verwijzen naar alle tekstuele gegevens die zich 'rond' een literaire tekst bevinden en die beïnvloeden op welke manier de lezer toegang tot die tekst verkrijgt. Genettes invulling van de term is bijzonder ruim en omvat ook tekstuele informatie die zich niet in de onmiddellijke omgeving van de tekst bevindt, zoals bijvoorbeeld correspondentie tussen auteur en

uitgever, recensies en prospectussen. In deze bijdrage zal ik die ruime invulling navolgen: ik zal zowel aandacht besteden aan de 'peritekst' (de parateksten *in* de eigenlijke bloemlezing) en de 'epitekst' (hier: de signalementen en recensies).

3. N.Z.A.V. I, nr. 1548: documenten ivm toekenning Hertzog-beurs aan E.C. Pienaar, *Zuid-Afrikahuis*, Amsterdam.
4. BHIC 's-Hertogenbosch, 1216 Dietsche Bond – Collectie Broekman: Archief, Map 2, Document 0010-0011.
5. De standregelen werden overgenomen in *De Toorts*, 1918, 3(9): 5. Zie ook: BHIC 's-Hertogenbosch, 1216 Dietsche Bond – Collectie Broekman: Archief, Map 1, Document 0018-0025.
6. Zie ook Sam van Clemen, 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten', in: *WT. Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging*, jg. 59, 2000, nr. 4, p.230-242.
7. BHIC 's-Hertogenbosch, 1216 Dietsche Bond – Collectie Broekman: Archief, Map 2, Document 0072.
8. Ik heb hier de volgorde en schrijfwijze overgenomen die in de bloemlezing aangehouden wordt. Zeven van de gedichten die Pienaar in deze bloemlezing opnam, had hij eerder ook al geselecteerd voor het hoofdstuk over Zuid-Afrika in *Neerlandia*: de educatieve bloemlezing die Wouter Douwe opstelde voor Nederlandse scholieren.
9. Over de ideologische taakvlakken tussen het Afrikanernationalisme en de Vlaamse beweging, zie ook: T'Sjoen (2007).
10. N.Z.A.V. I, nr. 1867: Documenten ivm 'Dichters uit Zuid-Afrika', *Zuid-Afrikahuis*, Amsterdam.
11. Begeleidend schrijven van N.Z.A.V. bij de verzending van present-exemplaren aan Nederlandse leeszalen. N.Z.A.V. I, nr. 1867: Documenten ivm 'Dichters uit Zuid-Afrika', *Zuid-Afrikahuis*, Amsterdam.
12. N.Z.A.V. I, nr. 1876: Documenten ivm 'Dichters uit Zuid-Afrika', *Zuid-Afrikahuis*, Amsterdam.
13. Prospectus van *Dichters uit Zuid-Afrika 1917*, door uitgeverij J.H. de Bussy, N.Z.A.V. I, nr. 1867: Documenten ivm 'Dichters uit Zuid-Afrika', *Zuid-Afrikahuis*, Amsterdam.